

Dění bytí celku světa ve filosofii Jaroslavy Peškové

Autor: David Rybák

Abstract

The event of the being of the world as a whole in Jaroslava Pešková's philosophy. – This article reconstructs the basic conceptual framework of Jaroslava Pešková's philosophy and clarifies the meaning of her recurring formula "the happening of the being of the world as a whole". Rather than treating it as a set of ontic predicates, the paper interprets it as a shorthand for a single comprehensive nexus in which the world appears both as a horizon of sense and as the unity of complex relations. Focusing on texts from the early 1980s onward, the study traces how Pešková appropriates key phenomenological resources (especially Patočka, Heidegger, Husserl, and Fink) in order to rethink historicity, temporality, and the human being as essentially "possibility-oriented". These ontological motifs are then shown to underpin her practical-philosophical aim: the cultivation of decision-making against the reduction of education and freedom to instrumental control, and against technological narrowing of the horizon. Particular attention is paid to the return to presuppositions, to the past as an ever-present ground of responsible action, and to the way responsibility is tied to historical embeddedness and identity (including Czech identity). The conclusion argues that Pešková's formula names a dynamic unity of transcendence in which disclosure of sense is inseparable from a simultaneous re-concealment of alternative possibilities.

Keywords: Jaroslava Pešková, phenomenology, world, horizon of sense, historicity, temporality, responsibility, identity

Klíčová slova: Jaroslava Pešková, fenomenologie, svět, horizont/obzor smyslu, dějinnost, časovost, odpovědnost, identita

Úvod

Chtěl bych se v následujícím textu pokusit o ohledání základního půdorysu, na němž se myšlení Jaroslavy Peškové pohybuje. Její texty jsou filosoficky angažované – jde v nich o duchovní boj o lidství člověka. Jak to vyjadřuje její dlouholetý kolega prof. Milan Sobotka, „jejím hlavním tématem je role filosofie, mravních hodnot a etické teorie ve vědomí jedinců a společnosti jako celku“.¹ Přitom si ale uvědomuje též nebezpečí aktivismu ve filosofii.² Filosofie pro ni nebyla nikdy úzce specializovaným oborem, v němž vysoce specializovaní badatelé předvádějí akrobacii ducha v podobě komplikovaných výkladů, svůj filologický um

¹ SOBOTKA, Milan. Zdravice Jarce Peškové. In BENYOVSZKY, Ladislav, ŠTURZOVÁ, Jana (eds.).

O filosofii výchovy a filosofii provádějící: sborník prací věnovaný univ. prof. PhDr. Jaroslavě Peškové k jejím 70. narozeninám. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999, s. 13.

² Neboť aktivistické snahy mohou pokrýt perspektivu celku – srov. například kontrastování aktivistického pojetí dějin u J. Popelové oproti tematizaci horizontu smyslu u J. Patočky. PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové.* Praha: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Pedagogickou fakultu vyrobilo vydavatelství a nakl. Křeace, 2010, s. 171.

a vyplňují mezery ve výzkumu v recentní literatuře a hrají tak hru na „collecting points“. Najdeme u ní ovšem též texty specializované, většinou z oboru dějin filosofie. Ale i v nich samých je viditelné, že jí sledování myslitelé zapadají do celkovější linie dějin evropského myšlení a do kontextu duchovního boje.

Většina jejich textů má povahu toho, co bychom mohli nazvat „produhovněním“ – upomenutím na ontologický základ lidství člověka a na zodpovědnost, kterou v sobě tento základ nese. Zdůrazněme, že to neznámá tradicionalismus či dogmatické lpění na zavedených pojmech. Ontologický základ není věcí toho, co je právě nové, ale bytnosti, je to bytný, aby se tak řeklo, bytný základ, z něhož lidsky jsme. Situace zapomenutí na tento základ, například v podobě proměny zapomenutí na možnost myslet, naopak vede k tomu, že jeho připomínání se stává kritikou, nese v sobě kritickou otázku po tom, za jakých předpokladů ještě můžeme v podmínkách, které J. Pešková často rámuje jako postmoderní, charakterizované profanací všeho, ztrátou jistot, zdůrazněním individualismu, ale zároveň přinášející otázky po zohlednění jinakosti, můžeme ještě žít lidsky.

Málokdy se ale J. Pešková ve svých textech zabývá přímo ontologií samotnou. Odtud pochází motivace pokusit se porozumět, odkud, z jakého základu J. Pešková myslí. Jaký ontologický půdorys je pro ni základní a jaké dění se na tomto půdorysu odehrává. To by mohlo pomoci lépe, od základu, porozumět i stylu a charakteru jejího myšlení.

Dění bytí celku světa

Začínáme až v období počátku 80. let, kdy je Jaroslava Pešková ovlivněna především Patočkovou fenomenologií. Tehdy totiž lze v jejích textech již sledovat půdorys, který do sebe shrnuje její myšlenkovou cestu a na němž se bude veškeré další její myšlení pohybovat. Bylo by pozoruhodné sledovat vnitřní souvislosti s předchozím hegelovským a marxistickým zázemím, ba i s ranými texty o Františku Krejčím. Stejně tak sledovat souvislosti, návaznosti a zvraty po setkání s fenomenologií, které je pro J. Peškovou, jako pro mnoho dalších filosofů její generace, setkáním s Janem Patočkou, jak na jeho přednáškách, na konferencích, tak později na jeho bytových seminářích. Dá se očekávat, že by to napomohlo i projasnění vnitřních souvislostí německé klasické filosofie, marxismu a fenomenologie. To je všechno téměř neprobádaná půda, a i my ji zde pouze zmiňujeme, abychom odkázali na hlavní vývojové linie.

Podívejme se na text *Filozofické problémy historismu* z roku 1981: „Svět jako půda materiální jednoty a otevřeného obzoru může dát vystoupit jednotlivé historické individualitě. Teprve tam, kde se lidstvo dostává od bezprostředního zakoušení prezentního jsoucího, k tomu, že překračuje k bytostnému celku, který jednotlivá jsoucna zakládá, vytváří se půda pro historickou reflexi.“³

Zohlednění temporálních charakteristik, stejně tak odkaz na souvislost celku, z něhož je srozumitelné zakládání jsoucího, již prozrazuje na fenomenologickou inspiraci. A to zejména na Heideggerovo upozornění na rozdíl mezi přítomněním a jeho základem, a dále na Finkovo a Patočkovu promýšlení světa jako celku zjevování.⁴ Toto fenomenologické jádro je

³ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 12.

⁴ V pozdějším textu z r. 1985 ostatně odkazuje explicitně na Finkovu knihu *Das Spiel als Weltsymbol*. Viz PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 28.

ale včleněno do rámce marxistického. Dá se předpokládat, že by text jinak v podmínkách husákovské normalizace neprošel. Zvládnutí této politicko-cenzurní potíže provází, jak známo, filosofii odjakživa, také – a možná ještě zesíleněji – v podmínkách režimu, který sám sebe označuje slovy „svoboda a demokracie“. Každý filosof se rozhoduje, jak odpoví – u J. Peškové byla patrná snaha udržet filosofické tázání a s ním spojenou kultivaci na akademické půdě, jakkoliv to i pro ni znamenalo mnohá omezení. Zvládnutí (či nezvládnutí) této odpovědi není něčím odděleným od filosofie samé – pokud ji neredukujeme jen na produkci recenzovaných specializovaných textů.⁵

Fenomenologické výtěžky dotázání metafyziky subjektu využívá J. Pešková k přeformování smyslu marxistické filosofie samotné. Dějiny nejsou předmětným procesem, který by lidská společnost ovládala a řídila jako subjekt „dělání dějin“. Dějinnost spojuje s konečností, přičemž pracuje s Marxovým určením „kruté vítězství rodu“, tedy myšlenkou o tom, že jednotlivec jako takový podléhá nutně smrti, ve které se rod jako nekonečno vrací k sobě samému:⁶ „*Dějiny jsou děním bytí celku světa*, v němž člověk existuje jako konečná lidská bytost (překračovaná „krutým vítězstvím rodu“ – Marx).“⁷ Dějinnost je charakterem překračování konečného člověka, k jehož rozhodování patří vztah k jeho vlastní konečnosti.⁸

Otázku, zda by bylo možné konsekventně provést propojení fenomenologické myšlenky transcendence a metafyziky sebeprodukce rodu, odpovídám spíše negativně.⁹ Vzhledem k tomu, že k fenomenologii patří vyřazení teze skutečnosti, která je naopak obsažená v marxistickém pojmu produkce, zdá se takové konsekventní provedení být vyloučeno.¹⁰

Důležité nyní je, že se v posledním citátu setkáváme s formulací „dění bytí celku světa“ nebo v jiné formulaci „dění proměňujícího se celku světa“.¹¹ Pokusím se v následujícím alespoň v hrubých rysech ukázat klíčové souvislosti, které tyto obraty obsahují. Nejde o čtyři slova, označující čtyři různá jsoucna, či jedno jsoucno, o kterém se vypovídají nějaké tři vlastnosti, ale o vystižení jedné a téže celkové souvislosti.

⁵ Abychom uvedli alespoň nejznámější příklady, vzpomeňme Hérakleitovu anekdotickou odpověď jeho spoluobčanům. Můžeme sledovat, jak Platónovu filosofii ovlivnila jeho neblahá zkušenost v Syrakúsách, jak reagoval Aristotelés na politické zvraty v Athénách, jak tragicky dopadly Boethiovy snahy o zachování antické vzdělanosti. Podobně v novověkých podmínkách známe Descartovu reakci na Galileovy potíže s cenzory. Jak konečně Hegelova řeč v médiu všeobecnosti fungovala též jako obrana proti cenzorům.

⁶ „*Smrt jako kruté vítězství rodu nad určitým individuem jako by popírala toto určité individuum i jeho jednotu s rodem; ale určité individuum je jen určitá rodová bytost, a jako takové je smrtelné.*“ MARX, Karel. *Ekonomicko-filosofické rukopisy*. Praha: SNPL, 1961, s. 96.

⁷ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 12.

⁸ *Ibid.*, s. 12–13.

⁹ Srov. RYBÁK, David. *Filosofie Jaroslavy Peškové*. Praha: PedF UK, 2010, zejm. kap. Pojetí člověka u Jaroslavy Peškové.

¹⁰ Ona teze skutečnosti se kříží u mladého Marxe, na jehož myšlenku o krutém vítězství rodu J. Pešková odkazuje, s protikladem rod–jednotlivé. Za stěžejní v tomto smyslu považujeme Patočkovu recenzi Kosíkovy *Dialektiky konkrétního*, která samozřejmě byla Jaroslavě Peškové dobře známa.

¹¹ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 12.

Duch a horizont

Člověka v jeho lidství na mnoha místech určuje J. Pešková formulí, že je bytostí, která není jenom ve vztazích vůči věcem, lidem a sobě, ale má k těmto vztahům vztah.¹² Tato souvislost vztahu ke vztahu je tím, co se různými způsoby, ale vždy v této formě uvnitř tradice evropského myšlení označuje jako duch či mysl (*logos, ratio*).¹³ Fenomenologická tradice ve svých základech tuto souvislost pojímá jako intencionalitu, která není souvislostí skutečnosti, ale souvislostí významu.¹⁴ Duch nicméně není nějaká oddělená entita, ale má své konkrétně dějinné podoby též ve „věcech lidských“.

Svět nestojí jako jsoucno proti člověku, ani není pouze momentem lidského „mít vztah“. To by předpokládalo, že svět je jsoucno vytvořené člověkem. Jak jsme viděli, svět vystupuje „jako půda materiální jednoty a otevřeného obzoru“.¹⁵ V pozdějších textech již J. Pešková nepoužívá motiv materiality,¹⁶ ale podržuje formálnější, můžeme říci fenomenologická, rozlišení. Hovoří o rozdílu mezi světem jako obzorem a jako složitou souvislostí vrstev reality, nekonečnou kontextualitou, či zkrátka jednotou složitých vztahů: „Svět je nejenom obzorem, který nás překračuje, je i jednotou složitých vztahů, ve kterých je třeba se vyznat.“¹⁷ A z opačné strany jsoucího: „Svět není sumou jsoucen a vědecká filozofie není sumou vědních poznatků. Je kultivací obzoru, na němž jako uchopitelné vystupují jednotlivé stránky reality.“¹⁸ Jak porozumět jednotě, která je v tomto explicitním rozlišení mezi světem jako obzorem a jako jednotou složitých vztahů uvnitř pojmu světa myšlena?

Obzor má paradoxní strukturu celku. Jednak v sobě obsahuje moment toho, kam dohlédneme (*Gesichtskreis*). Zároveň ale, jako obzor samotný, obsahuje moment svého překročení, bez něhož by se obzor jako obzor neukázal (*Horizont*). Naše rozlišení je poněkud umělé, neboť J. Pešková používá oba výrazy většinou záměnně. Jde ale o zvýraznění jisté souvislosti.

Celek v sobě obsahuje paradox, že náš obzor je vždy již konstituován ze souvislosti poukazů. Životní pohyb není uzavřen v sobě samém, ale je zároveň tvorbou odkazů k právě minulému a přicházejícímu. Tak je pohyb v sobě zároveň vždy překročením daného. Ale toto

¹² *Ibid.*, s. 16.

¹³ Srov. určení „lidé, logu“. *Ibid.*, s. 12.

¹⁴ Srov. k tomu HUSSERL, Edmund. *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii. II*. Praha: OIKOYMENH, 2006, s. 199.

¹⁵ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 12.

¹⁶ V dalším textu J. Pešková spojuje motiv obzoru s Engelsem: „Můžeme tedy říci, že filozofie znamenala od samého počátku přechod od jsoucen k bytostnému založení, od jednotlivého k celku, který se skrývá, není bezprostředně přístup, ale bez metodického porozumění tomuto ‚obzoru‘ (Engels) nelze porozumět jednotlivým stránkám reality.“ Zdá se, že odkazuje na Engelsovo pojetí hranice z *Anti-Dühringa*, jíž je lidský obzor omezen: „Die Einheit der Welt besteht nicht in ihrem Sein, obwohl ihr Sein eine Voraussetzung ihrer Einheit ist, da sie doch zuerst sein muß, ehe sie eins sein kann. Das Sein ist ja überhaupt eine offene Frage von der Grenze an, wo unser Gesichtskreis aufhört. Die wirkliche Einheit der Welt besteht in ihrer Materialität, und diese ist bewiesen nicht durch ein paar Taschenspielerphrasen, sondern durch eine lange und langwierige Entwicklung der Philosophie und der Naturwissenschaft.“ (*Anti-Dühring*, IV. Weltschematik) V jiné souvislosti, v textu z r. 1987 je tato stopa potvrzena: „Toto řešení bezděčně připomíná pozdější Engelsovy formulace z *Anti-Dühringa* – myšlenku o materiální jednotě světa a bytí jako vždy otevřené otázce. Komenský tedy odmítá starou filozofii ve jménu pansofie.“ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 37.

¹⁷ *Ibid.*, s. 84. Jde o text „Technologie“ otevírání lidského obzoru na prahu třetího tisíciletí z r. 1995.

¹⁸ *Ibid.*, s. 35.

překročení je původně anonymní (*das man*), naivní. Nejsme si ho vědomi, žijeme zanořeni uvnitř horizontů ve svých obzorech. Horizont jako takový zůstává skryt. A přesto se neustále děje jeho konstituce i konstituce jeho proměny.¹⁹

S odkazem na nám již známou základní souvislost přesahu, připomíná J. Pešková rozdíl mezi moudrostí a věděním o souvislosti příčin a účinků: „Jen člověk ‚má‘ svět. Ví, že je překračován, ví, že cesta k obzoru znamená překročit dané. Zamyslíme-li se sami nad sebou, zjistíme ovšem, že se nám nechce překračovat dané a ptát se po předpokladech. Spíše se ptáme, k čemu je to dobré, jaký to bude mít efekt, jaký instrumentální zisk z toho budeme mít. Zapomínáme, že moudrý není ten, kdo mnoho ví, ale ten, kdo má široký obzor. ‚Humanities‘ mají tento obzor člověku otevřít.“²⁰

Stojí za povšimnutí, že fenomenologická tradice zde stojí v kritické distanci vůči metafyzice, která přinejmenším od Aristotela spojuje vědění a moudrost s řádem prvních příčin. Ale zároveň navazuje na aristotelskou tradici v tom původním smyslu, že moudrost spojuje s rozuměním bytí, a ne s pouhou psychologizovanou inteligencí, kvantitativně měřitelnou prostředky.

Z rozlišení specializovaného mnohovědění a moudrosti je srozumitelná kritika redukce vzdělání na instrument výkonu.²¹ Pokusme se krátce tuto souvislost rozvinout. Bytí nelze využít, není žádným využitelným jsouncem. Je to opačně: využívání již využívá bytí, které je „zadarmo“, darem. Technika předpokládá jednotu smyslu, kterou samu nelze technicky konstruovat. Co se redukcí svobody na technické vědění a ovládání „ztrácí“? Svoboda se redukuje na ovládání a v této redukci se lidství člověka redukuje na bytí ovladatelem. Za horizontem tohoto pojetí je redukce člověka na lidský zdroj.

Moudrost zohledňuje horizont, ne jednotlivé ontické perspektivy, ale perspektivování samo. To není možné konstruovat (klam dvou pohybů, jako by z nich šlo udělat jeden), je oklikou, děje se „vždy znovu“.²² Asi pro filosofii v její dějinnosti není možné přeskočit svět/jeskyňi a dějinné podoby: geometrie-impérium-subjekt-technika.

Obzor patří k našim možnostem, je tím, co jsme na základě již konstituovaných možností schopni zahlédnout z nekonečné kontextuality světa. Od tohoto ohledu můžeme též provést krok k vyjasnění rozdílu, a zároveň totožnosti světa jako obzoru a jako ‚jednoty složitých vztahů‘. Nevidíme prostě svět jako celek, ale vždy jen vzhledem k našim možnostem vidění. Nestačí jen „koukat“, otevřít oči,²³ je třeba otevřít možnosti,²⁴ totiž

¹⁹ Souvislosti bytí a času mnohdy J. Pešková formuluje s využitím Heideggerovy analytiky Dasein: „Člověk je bytost časová (‚dějinná‘), neboť je obrácena ke svým možnostem být, žije do budoucnosti s vědomím vlastní konečnosti. Jejím podstatným určením je časovost a starost o celkové postižení života jako předpokladu možného autentického jednání. (Protikladem autentického je ‚ono se...‘, ‚das ‚man‘...‘)“ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 172. V pozůstalosti J. Peškové se nacházejí konspekty některých paragrafů z Heideggerova *Bytí a času*, a Heideggerovo myšlení je též častým tématem jejích zápisů z Patočkových seminářů.

²⁰ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 74.

²¹ *Ibid.*, s. 56–57.

²² *Ibid.*, s. 35.

²³ „Nelze jen oči otevřít a ejhle – vidím svět. Svět je průhledný jen tehdy, dovedeme-li ho osvětlit, prosvětlit, pochopit.“ *Ibid.*, s. 84.

²⁴ Srov. *ibid.*, s. 74 a 77.

možnosti vidět, kultivovat náš „mysl pro“ něco jako něco. Z tohoto rozdílu můžeme též osvětlit paradox obzoru: je úhrnem naší viditelnosti, ale zároveň její mezí, vymezující a omezující naše možnosti osvětlit a vidět. Svět jako jednota složitých vztahů je nekonečnem, z něhož jsme s to vidět vždy jen to vymezené a omezené naším obzorem. Přitom fenomenologický pojem (žitého) světa²⁵ vede J. Peškovou též k držení rozdílu mezi vědeckými paradigmaty a prožívaným světem.²⁶

Svět jako horizont či obzor je sice pro mě „zde“, ale není jsoící, má ve své přesažnosti povahu *apeiron*, bezmezna ve smyslu nekonečné kontextuality. Jak to vyjadřuje Jaroslava Pešková, dá se prožít, ale ne vyčerpát: „Konečná lidská bytost ví, že její svět je ‚apeiron‘, že to je nekonečná kontextualita, kterou konečná bytost může prožít, ale nemůže mít o ní konečnou vyčerpávající zkušenost.“²⁷ Vyčerpát je možné jsoící nějakým jiným jsoícem (například člověk vyčerpá zásoby ropy). Prožívání je záležitostí dění. Je v něm celek přesahovaného i přesahujícího. Neboť přesahovaný člověk si je vědom toho, že je přesahován světem. Ale toto přesahování není opět přesahování jednoho jsoící jiným. Vědomí omezenosti faktickými možnostmi je vždy dáno spolu s vědomím bezmeznosti možností celku světového dění: „Horizont je obzor smyslu, který vždy z nových a nových úhlů pohledu můžeme nahlížet, nikdy však pokořit. To je náš úděl.“²⁸

Individuum a svět

Individuum je *vpleteno* do světa, ale toto vpletení je samo právě vpletením *do světa*. Individuum a svět patří do téhož celku. Neboť individuum je sice faktické, je samo sobě dáno, ale je samo sobě dáno jen v celku světa a na horizontu světa. Být si dán jako individuum v sobě obsahuje dění překračování daného. K člověku patří lidství, univerzalita lidské bytosti. Člověk je vždy v napětí mezi faktickými možnostmi individua a bezmeznými možnostmi celku světového dění. Toto napětí je jen jinou stránkou téhož dění světa.

Nástrojem kultivace obzoru je filosofie. Filosofie není nějaký luxus, ale patří k lidským potřebám, totiž k ontologické potřebě „vědět vždy znovu, jak se to s námi má ve světě“.²⁹ Pokud ovšem člověka nemyslíme jen jako jsoící v obzoru speciálních věd, ale jako bytost celku, bytost univerzální. Opět si zde nemůžeme ontologickou potřebu představovat jen jako něco, co patří ke jsoící člověk. Tato potřeba patří k jeho bytí v celku světa jako překračování horizontů, které, jak jsme viděli, zakládá veškeré lidské vztahování. Není možné tuto ontologickou touhu ze struktury celku světa odtrhnout, leda abstraktivně.

²⁵ Husserla ve vícero svých textech oceňuje J. Pešková především pro myšlenku světa jako univerzálního horizontu smyslu: „Počínaje Husserlovou Krizí věd, která identifikovala krizovost vědy právě v době jejího mimořádného rozmachu, byl otevřen vážný problém: co znamená pro vědecké bádání ‚horizont smyslu‘, jak je to s tázáním po předpokladech vědy, které není pro vlastní vědu tématem.“ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 123.

²⁶ Srov. „I tam, kde se moudrost redukuje na souhrn speciálněvědních oborů, disciplín, které ‚školu snesou‘, může dojít ke ztrátě obzoru. Stane se tak tenkrát, jestliže se prosadí pošetilá představa, že svět je jen to, co se vejde do paradigmat vědění. Ale může rozum vyčerpát dané? Nezahrnuje svět i hru, krásu i vědecké abstrakce, není to svět lásky i lhostejnosti, otevřenosti i uzavřena, přírody i lidských výtvorů, nezahrnuje tedy okruh jsoícího a jeho bytných předpokladů, tj. i takové vztahy, které se jinak rozplynou v perspektivě pouhého racia?“ *Ibid.*, s. 88.

²⁷ *Ibid.*, s. 128.

²⁸ *Ibid.*, s. 103.

²⁹ Text *Vztah filosofie a speciálních věd* z r. 1986, in PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 35.

Ke kultivaci patří návrat k předpokladům. Když myslíme minulost z jejího základu, ukáže se jako to, co nemůžeme od sebe, od své přítomnosti, odříznout. Za co v tomto smyslu odpovídáme, ať chceme nebo nechceme, je náš obzor/horizont. V uzavřenosti do daného obzoru se vždy znovu odehrává celková souvislost konstituce obzoru a jeho překročení. I opakování v uzavřenosti do obzoru se již děje rozvrhování, a to v podobě slepoty vůči horizontu samému. Ale jak ukázáno v motivu vpletení, odpovědnost není abstraktní. „Míti vztah“ není formálním rysem, ale je vždy konstituováno a individuováno v dění celku světa a individuality.

Děni jako přesah není dění jsoucná ve smyslu souboru procesů, které lze na nějakém jsoucím konstatovat. Patří k němu vzájemné vklínění přesahujícího a přesahovaného. Rozhodnutí pro nějaké možnosti je zároveň odmítnutím možností jiných. Odtud můžeme zahlédnout, že k životu patří paradox rozumění: když řeknu, že rozumím, musím rozumět tomu, že rozumím. Tedy mám již soubor předpokladů toho, v čem dané rozumění spočívá. A přece nejde o relativismus. Neboť v lidském rozumění je též vědomí nutnosti a obecnosti, která vládne jako konstituens v jedinečném.

Celek se nikdy neukazuje jako celé jsoucné. Je přístupný jen v návratu k předpokladům: „Celek tu není souhrnem (ani strukturovaným souhrnem) částí, **celek není nějaké jsoucné** (nějaké ‚něco‘, čeho je možno dosáhnout), tak jako si nelze sáhnout na ‚obzor‘. Celek **jest jenom prostřednictvím jednotlivostí, ale jednotlivosti můžeme naplno vnímat (a hlavně chápat) jen na pozadí celku**. Každá jednotlivost se lidské bytosti – ať chce nebo nechce – ukazuje vždy spolu s **úběžníky, s poukazy k dalším a dalším smysluplným souvislostem**. Svět tedy jest jako horizont porozumění, což platí, jak dosvědčuje Landgrebe, i o ‚světě jako dějinách‘.“³⁰

Základ a časovost

Návrat k předpokladům je návratem k minulosti, která vystupuje „jako vždy přítomná půda pro rozhodování“. Již z formulace je viditelné, že minulost zde není odbytou částí času, ale je myšlena z celku dění. Jako k bytostem přesahu k nám patří celek se strukturou přesahované-přesahující. Celková situace, v níž jsme, a k níž patří dění, přesahování. Minulost není odbytá skutečnost, ale patří do základní souvislosti vždy znovu přesahování od skutečností k možnostem. A poněvadž tyto možnosti jsou základní, patří k bytnosti, z níž vycházíme a k níž se neustále ve svém vztahování k čemukoliv vztahujeme, odlišuje terminologicky ontologický pojem možnostností³¹ a ontický pojem možnosti: „Lidský rozum je možnostnostní. Člověk nemůže přestat být člověkem, tj. nevidět možnosti, nerozhodovat se pro některou z nich.“³²

A podobně budoucnost, myslíme-li ji ne z objektivní časové souvislosti (která opomíjí konstituující a konstituovanou souvislost času), ale ze struktury přesahování, není stavem, který následuje po přítomnosti. Takový výklad opomíjí vyložit smysl následnosti samotný, bez něhož by se časová souvislost nejevila. Vezmeme-li v úvahu zmíněnou souvislost časové konstituce odkazů, můžeme vidět, že budoucí jako takové je myslitelné jen v překračování

³⁰ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 172.

³¹ Srov. mundus possibilis u Komenského.

³² PEŠKOVÁ, Jaroslava, SCHÜCKOVÁ Ladislava. *Já, člověk. Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 11.

přítomného. Toto překračování není překračováním bodové přítomnosti. Víme již, že přítomnost sama v sobě již překračujícím způsobem má celek času v jeho paradoxní struktuře přesahu. Překračování překračuje k celku světa, který sám není hotový, ale jeho smyslem bytí je dění. V základu budoucího je možnostnost, překročení uzavřenosti do přítomných možností. Toto překročení je „otevřeností pro nové“. Ve spríznění s Patočkovou myšlenkou otevřenosti duše³³ J. Pešková formuluje: „Zkušeným není ten, kdo mnoho zakusil, ale ten, kdo je vždy znovu otevřen pro novou zkušenost, kdo je schopen učit se ze zkušeností. *Zkušenosti* se tedy nenaplnují v nějakém vědění, ale v *otevřenosti pro nové*.“³⁴

Ale všimněme si, že i zde jde o celek: otevřenost pro nové není odtržením se od minulého. Možnosti, které si neseme z minulosti, nejsou logické možnosti. K tomu patří, že můžeme přehlížet možnosti, či naopak být fascinováni některými, odhaluje se celek vždy nějak v dění dějin (míti vztah samo je apeironské: akce a afekce, habitualy, ne prázdné, logické možnosti).

Odtud je viditelné, že celek není celé jsoucno – odkrytí možností je zároveň zahalení celkových možností jiných: „Schopnost rozumět předpokládá otevření horizontu smyslu, obzoru, na kterém jednotlivá jsoucna teprve ukazují, čím podstatně jsou. Na odhalování, ale i opětném zahalování kontextů našeho života, máme všichni podíl.“³⁵ To patří ke smyslu času samého. Nejsme nad časem jako nekonečná vůle, která by mohla libovolně zasahovat v jakémkoli okamžiku. V základu času je zakládání konečného. Každé rozhodování se pro nějaké možnosti je zároveň odmítnutím jiných možností. A ke struktuře přesahu patří, že každé odhalování je zároveň zpětným zahalováním.

K rozvrhu rozhodování patří být přijat: „Bez přijetí není lidské existence: člověk není pouze vržen do reality, je také přijímán, je vržen jakožto přijatý; přijetí je složka vrženosti.“³⁶ J. Pešková této Patočkově myšlence dává ještě rozvinutější temporální dimenzi, když hovoří o umění být očekáván.³⁷ Neboť k přijetí patří příprava, ne ve smyslu ontického zařizování, ale rozhodnutí k sebepřesahu a sebestopměně tím, co přichází. Inspirace Komenským (a Platónem).

³³ PATOČKA, Jan. *Péče o duši I. Stati z let 1929–1952. Nevydané texty z padesátých let*. Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 196. Zdá se, že formulačně lze spatřovat příbuzenství též s Heideggerovými myšlenkami o učení a učení se – srov. HEIDEGGER, Martin. *Einführung in die Metaphysik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1957, s. 16nn. Též Husserl hovoří o otevřeně nekonečné jednotě a celosti, která patří k univerzálnímu životu HUSSERL, Edmund. *Kartesiánské meditace*. Praha: Svoboda, 1968, s. 44. K otevřenosti protence vůči jinak-bytí či nebytí v jádru časového vědomí srov. HUSSERL, Edmund. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1996, §24.

³⁴ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 57.

³⁵ *Ibid.*, s. 150.

³⁶ PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992, s. 263.

³⁷ N. Pelcová ukazuje hermeneutickou, ricoeurovskou diskusi v jádru této myšlenky. PELCOVÁ, Naděžda. „Filosofování nejtěžší.“ In SVOBODOVÁ, Zuzana, VAŇKOVÁ, Irena. *Dary Jaroslavy Peškové. Rozhovory, které pokračují*. Praha: Eurolex Bohemia, 2007, s. 24. Stojí za pozornost, že z jiné, fenomenologii příbuzné linie filosofické antropologie, speciálně Portmannova konceptu sociální dělohy, sleduje podobný motiv revize Heideggerova konceptu vrženosti Aleš Novák: „NB. Ve světle Portmannova určení ‚extra-uterinálního‘ roku člověka a vrůstání do ‚sociálního uteru‘ by bylo pozoruhodné a snad i přínosné zvážit, reinterpretovat, a tudíž zbavit existenciálního patosu např. Heideggerův koncept ‚vrženosti‘ ze spisu *Bytí a čas*.“ NOVÁK, Aleš. *Animal excentricum: přehled klasiků filosofické antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2024, s. 147, pozn. 31. Mohli bychom uvnitř tradice vést linie této myšlenky dále k pasážím z Komenského *Informatoria* a Platónovy *Ústavy*, kde se v kontextu výchovném – ale to uvnitř této tradice vždy zároveň znamená: ontologickém – hovoří o vztahu matky k jejímu ještě nenarozenému dítěti.

Pokusme se nazřít synopticky souvislost časovosti, která patří k dějinnosti filosofie jako přesahování. K filosofii v její dějinnosti patří dvojí pohyb. Pohyb, ve kterém hledá nové konfrontaci se starým a ve kterém se ustavuje nová perspektiva. A poté pohyb, v němž se tato nová perspektiva sama uplatňuje jako perspektiva světa, je případně uplatňována, kritizována, popírána, modifikována atd. Ale tyto dva pohyby nejsou sukcesivní, prochází jimi ještě třetí pohyb. Kruh, neboť překračování, dotazování „daného“ již předpokládá toto dané jako nějak vyložené. A zároveň překračování, dotazování samo je již založeno jako smysl překračování. Co je tento smysl sám, co je toto založení? Původní založení nezačíná od začátku ve smyslu nulového, prázdného souboru předpokladů, spíše má začátek charakter „vždy znovu“. Ale toto „vždy znovu“ je opakováním jako životní výkon, takže k němu patří paradox, že je to vždy nové opakování.³⁸

Odpovědnost a identita

V čem se J. Pešková odlišovala od fenomenologických teoretiků, bylo to, že se nezabývala primárně ontologickými rámci fenomenologie. Ale naopak v těchto rámcích jí šlo o kultivaci lidského rozhodování.³⁹ Člověk u ní nevystupuje primárně jako transcendentální subjekt, Pobyť, existence atd., ale jako Čech, rodič, učitel v dějinných kontextech a v problémech, které k nim patří. To ale není nedostatek teoretického záběru. Připomeňme, že teprve pozdní Husserl se dopracoval k dějinnému určení transcendentální subjektivity jako evropského lidství. Byly to konkrétní problémy současnosti, z nichž J. Pešková myslitelsky vycházela a jimž se snažila lidsky, tedy s ohledem na celkovou souvislost onoho „míti vztah“ dostát.

Oslyšení vlastní minulosti člověka od ní neosvobozuje, ale vede k narušení celkového dění bytí člověka a světa: „Lidský tvor je bytost, mající vztah k předpokladům a kořenům svého nyní. Snaha zapomenout na vlastní kořeny vede k vykořeněné přítomnosti. Neodpovědné zacházení s kořeny vede k destrukci bytostného základu.“⁴⁰ Nemůžeme se zbavit své minulosti, můžeme ji převzít s vědomím jejího přesahu, nebo oslyšet, žít v jakémsi bezčasí. Například v unikátním hybridu epigonského neoliberalismu a epigonského prázdného moralizování, který dosud ovládá české vědomí. Do této situace patří i fakt, že oligarchové si zprivatizovali veřejný prostor a někdejší propojení propagandy a žurnalistiky se transformovalo v PR oddělení příslušných korporací. Vytváří se tak nevidaný labyrint, v němž samotné podmínky společného setkání u věci nejen jsou zrušeny, ale vytváří se jejich technologická aparence.

Od jejích raných textů až po nejnovější Jaroslava Pešková problém české identity promýšlela tematicky. „Jen ten národ a stát, který je schopen vážit minulé možnosti a rozhodovat o dalších krocích s porozuměním předpokladů, má šanci. (...) Identita je zázemím našeho rozhodování a její *nedostatečné založení* se jako bumerang vrací

³⁸ KIERKEGAARD, Søren. *Opakování*. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 41.

³⁹ Často používala napříč fenomenologickou a hermeneutickou tradicí termíny horizont, horizont smyslu, obzor, celek atd. promiscue.

⁴⁰ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 58.

v okamžicích, kdy je to pro nás nejméně snesitelné.“⁴¹ Snad jen dodám, že identitou se zde nemíní nějaká hotová nálepka, ale rozhodování v dění bytí celku světa.

Opět se v této souvislosti identity vrací problematika obzoru a filosofická starost o něj: „Příznačným rysem naší národní kultury je absence filosofického vědomí. Mohli bychom nejspíše mluvit o zúženém obzoru.“⁴² K identitě bytí patří filosofie. V kontextu otázky po bytí a nebytí české filosofie v návaznosti na Hegela to J. Pešková vyjadřovala takto:⁴³ „Národ bez filosofie postrádá metodicky kultivovanou cestu k vlastním bytostným předpokladům, k dění světa jako k půdě možností, na nichž by se národní společnost ustavila naplněním jedné z nich.“⁴⁴

Dimenze minulosti, o které již byla řeč, není pouze individuální minulostí. Vztah k sobě není vztahem osamocení ve smyslu do sebe uzavřeného jáství, ale patří k němu pohyb zakotvení „v domově a ve věcech skrze druhé lidi“.⁴⁵ Zakotvení v „tady“ domova nespočívá ve výlučnosti v nacionalistickém smyslu. Nacionalismus již předpokládá metafyzický rámec moderního subjektu, a především se zříká odpovědnosti za celek tím, že privilejuje jsoucno svého národa. A v této privilegaci paradoxně národ proměňuje právě na pouhé jsoucno, a tím si zahazuje celkové možnosti, resp. možnostnosti: zohledňovat celek ve svém rozhodování.

Redukce politična na pouhý boj momentálních zájmů je něčím, co známe již od starých Řeků.⁴⁶ J. Pešková: „Na první pohled je politika pouhé ‚agón‘ – zápolení rovných (různých ve své rovnosti). Agón – hra sil – může vyústit ve výhru či prohru, ale i výhra i prohra se může stát pro politiky katastrofou. Stát se to může ve chvíli, kdy se politika stane živelným jednáním, kdy političtí aktéři jsou zcela lhostejní k ostatním vrstvám lidského života a nemají potuchy o významu kořenů a zakotvení pro přítomný dění dějin.“⁴⁷

Jde o odpovědnost za minulé pro budoucí ve společné otázce po společné věci. Přitom druhý patří ke struktuře přesahu, není jenom „vedle mě“, ale i jeho „vedle mě“, „jinak“, „odjinud“ patří k celku mého vlastního a našeho vlastního: „Vztah k druhému, odpovědnost za druhého, porozumění sobě skrze druhého i otvírání si světa prostřednictvím druhého je ontologickým předpokladem lidského bytí na světě.“⁴⁸

⁴¹ PEŠKOVÁ, Jaroslava. Filozofie. In PELCOVÁ, Naděžda et al. *Základy společenských věd: pro učitele učitelů – studenty pedagogických fakult, pro učitele středních škol a jejich žáky. IV. Díl. Vztah ke světu jako celku.* Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 81.

⁴² PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 56.

⁴³ Hegelovské souvislosti si všímá a upřesňuje ji Milan Sobotka, srov. SOBOTKA, Milan. Zdravice Jarce Peškové. In BENYOVŠZKY, Ladislav, ŠTURZOVÁ, Jana (eds.). *O filosofii výchovy a filosofii prováděcí*, s. 13.

⁴⁴ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 57.

⁴⁵ Cituji podle nepublikovaného strojopisného záznamu přednášky J. Peškové. Návaznost na Patočkovu myšlenku tří pohybů lidské existence je v jejích textech nalezitelná explicitně: „Člověka určuje v jeho lidských možnostech trojí ‚pohyb‘ (Patočka).“ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 101, srov. s. 113.

⁴⁶ Vzpomeňme místo z *Obrany Sókratovy* 36b–c: „Nestarám se o to, oč se starají lidé, o vydělávání peněz, hospodaření, o vojevůdcovské hodnosti, řečnění k lidu a vůbec o úřady a politické strany a zápasy, jaké se v obci vyskytují, neboť jsem o sobě uznal, že jsem vskutku příliš svědomitý, abych zůstal bez pohromy, kdybych šel do těchto činností.“

⁴⁷ *Ibid.*, s. 85.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 78.

Z jiného ohledu, totiž pokud jde o problém vztahu muže a ženy, J. Pešková promýšlela problém odpovědnosti za druhého jako ontologický problém jejich komplementárního bytí. Aniž bychom se v mezích našeho příspěvku pouštěli do interpretace příslušných textů o ontologii vztahu mužů a žen, tuto komplementaritu interpretujeme s ohledem na souvislost přesahu jako vzájemnost, v níž se mužské i ženské doplňuje a přesahuje jako nesamostatné momenty celku. I zde J. Pešková myslí od základu, nikoliv z falešného liberálního politického pojetí svobody, které přehlíží souvislost odpovědnosti a moci.

Závěrem

Dění v souvislosti překračování daného je předpokladem dějinnosti. Dějiny nejsou jsoucí proces, který by se dal konstatovat jako nějaká vlastnost jsoucí ve světě. Patří k nim přesahová souvislost vztahu ke světu a k sobě ve světě. A opačně, ke světu patří tato celková struktura dění. V dění se děje překročení daného a na základě tohoto překročení je dané dáno. Pokud „dění bytí celku světa“ myslíme, ukáže se nám, že jde o charaktery jednoho a téhož pohybu, které jsou samy vzájemně spojeny v pohybu přesahování, jehož základem je bytí. Ale bytí přitom nefunguje jako nehybná identita, bod, vůči kterému by bylo dění vztaženo a z něhož by se všechna mnohost dala odvodit.

Odpovědnost myšlená ze souvislosti lidství člověka nespočívá v bezchybnosti. K lidství člověka patří vztah k jeho bytí, a že tento vztah není nějakým přídatkem, ale živě a žitě patří k jeho vlastnímu bytí, patří k jeho odpovědnosti. Život není technologickým plánujícím propočítáváním, ale obsahuje v sobě komplikaci dění celku světa jako základu možnostnosti a otevřenosti: „Volbou určitého řešení volím i situaci, která bude určovat moje další kroky. Musím znát klady a zápory určitého rozhodnutí. Musím volit a mohu se ve volbě mýlit. Mohu svou volbou lidskou důstojnost ohrozit a musím odpovědně umět řešit i tuto situaci. Není předem daného receptu. Je jen člověk se svou možností rozhodovat se. Není předem rozhodnuto.“⁴⁹

⁴⁹ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*, s. 38.

SEZNAM LITERATURY

HEIDEGGER, Martin. *Einführung in die Metaphysik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1957.

HUSSERL, Edmund. *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii II*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-129-3.

HUSSERL, Edmund. *Kartesiánské meditace*. Praha: Svoboda, 1968.

HUSSERL, Edmund. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1996. ISBN 80-901625-9-2.

KIERKEGAARD, Søren. *Opakování*. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-833-9.

MARX, Karel. *Ekonomicko-filosofické rukopisy*. Praha: SNPL, 1961.

NOVÁK, Aleš. *Animal excentricum: přehled klasiků filosofické antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2024. ISBN 978-80-7465-634-7.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši I. Stati z let 1929–1952. Nevydané texty z padesátých let*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-24-0.

PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.

PELCOVÁ, Naděžda. „Filosofování nejtěžší“. In SVOBODOVÁ, Zuzana, VAŇKOVÁ, Irena. *Dary Jaroslavy Peškové. Rozhovory, které pokračují*. Praha: Eurolex Bohemia, 2007. ISBN 978-80-7379-007-3.

PELCOVÁ, Naděžda et al. *Základy společenských věd: pro učitele učitelů – studenty pedagogických fakult, pro učitele středních škol a jejich žáky. IV. Díl. Vztah ke světu jako celku*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-27-9.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Filosofie*. Nepublikovaný strojopis přednášky.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Filozofie*. In Pelcová, Naděžda et al. *Základy společenských věd: pro učitele učitelů – studenty pedagogických fakult, pro učitele středních škol a jejich žáky. IV. díl. Vztah ke světu jako celku*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 19–84. ISBN 80-86861-27-9.

PEŠKOVÁ, Jaroslava, SCHÜCKOVÁ Ladislava. *Já, člověk. Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-21766-4.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Pedagogickou fakultu vyrobilo vydavatelství a nakl. Kreace, 2010. ISBN 978-80-902125-6-5.

PLATÓN. *Euthyfrón; Obrana Sókrata; Kritón*. Praha: ISE, 1994. ISBN 80-85241-37-4.

RYBÁK, David. *Filosofie Jaroslavy Peškové*. Praha: PedF UK, 2010.
ISBN 978-80-7290-495-2.

SOBOTKA, Milan. Zdravice Jarce Peškové. In BENYOVSKÝ, Ladislav, ŠTURZOVÁ, Jana (eds.). *O filosofii výchovy a filosofii provádějící: sborník prací věnovaný univ. prof. PhDr. Jaroslavě Peškové k jejím 70. narozeninám*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-61-2.

(Doc. Mgr. David Rybák, Ph.D. působí na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF.)